

Банас Ольга, Микитюк Марія

З ДОСВІДУ ПРОВЕДЕННЯ ОПИТУВАННЯ ТА ГРУПОВИХ ДИСКУСІЙ З БЕЗДОМНИМИ

У статті представлено досвід участі у дослідженні бездомності в Києві працівників «Фонду профілактики хімічних залежностей та СНІДу». Дослідження «Соціально-демографічний паспорт бездомності» було ініційоване Одеським благодійним фондом «Шлях додому» і охопило одинадцять міст України. Відображено етап збору даних у Києві, що тривав з січня по лютий 2004р. і включав 100 структурованих інтерв'ю та 3 групові дискусії. Подано опис здійсненої роботи та рекомендації, що можуть допомогти у плануванні та проведенні досліджень бездомності.

Вступ

Сьогодні економічна та політична ситуації, що склались у країні, не сприяють матеріальному й соціальному благополуччю населення, що, в свою чергу, призводить до поширення в українському суспільстві явища бездомності. Особливо ця проблема актуальна для великих міст.

Зокрема в Києві спостерігається високий рівень внутрішньої міграції (так, приріст населення за даними Держкомстату 2003 р. становив 21 925 осіб [1]), що в поєднанні з високими витратами на проживання та стресовими чинниками спричиняє суттєве зростання кількості бездомних осіб. Проблема ускладнюється й тим, що в Україні

фактично відсутні соціальні програми, підкріплені відповідними нормативними актами, які були б спрямовані на захист бездомних осіб.

Проект Одеського благодійного фонду «Шлях додому», в якому взяла участь наша організація - «Фонд профілактики хімічних залежностей та СНІДу», охопив 11 міст України і мав на меті дослідити причини бездомності та потреби бездомних людей. Зібрані дані використовуватимуться для розробки та впровадження програм допомоги даній групі населення в кожному з цільових міст.

Оскільки в Україні здійснювалося небагато досліджень щодо причин бездомності, характеристик та потреб бездомних людей, а відтак бракувало й відповідної літератури, яка б дозволяла скористатися з досвіду інших, то організувати вуличне опитування було доволі складно. Отже, ми поділимося тим досвідом участі у проведенні опитування бездомних людей, який нам вдалося здобути, й запропонуємо свої міркування стосовно організації такого дослідження.

Про методологію дослідження

Авторки статті брали безпосередню участь у проекті з дослідження бездомності й мали провести 100 структурованих інтерв'ю та 3 групові дискусії з бездомними Києва. Передбачалось опитати працездатних осіб віком від 18 років. Група для дискусій мала включати 10-12 осіб 27-35 років з дотриманням співвідношення за статтю 3:2 (на три чоловіки дві жінки).

Інструментарій для опитування та групових дискусій розроблено у Фонді «Шлях додому». Анкета для інтерв'ю мала 60 запитань, які охоплювали: соціально-демографічні характеристики; причини втрати роботи та житла; джерела існування; поінформованість бездомних щодо місць отримання допомоги; стан здоров'я; життєві плани.

Метою групових дискусій було: з'ясувати причини бездомності в Києві, визначити місця локалізації бездомних, їхні потреби та умови повсякденної діяльності. Це було необхідно для виокремлення найзручніших місць для організації центрів допомоги та послуг, які надаватимуться бездомним у майбутньому.

Оскільки в літературі подається багато визначень бездомності, а в українському законодавстві це поняття відсутнє, то під час відбору респондентів ми користувались критеріями, що визначив Благодійний фонд «Шлях додому». За допомогою контрольних запитань з'ясовували, чи

має респондент постійне місце проживання, реєстрацію (прописку), а також документи, що посвідчують особу (паспорт, свідоцтво про народження, посвідчення тощо). Негативна відповідь респондента хоча б на одне із зазначених запитань була підставою для проведення інтерв'ю.

Перед початком збору даних координатор проекту провела двогодинний інструктаж щодо можливих місць пошуку бездомних, техніки безпеки інтерв'юерів, вимог до змісту групових дискусій та мотивації респондентів.

Опитування бездомних: враження та труднощі

Опитування здійснювалось у січні-лютому 2004 р. двома соціальними працівниками за гнучким графіком від 13.00 до 23.00 години. За попередньою інструкцією інтерв'ю мали проводитись на вулиці поруч з ринками та вокзалами, а також у приймальнику-розподільнику. Ми вирішили додатково звернутися до Центру соціальної адаптації для жінок, які не мають визначеного місця проживання, як організації, що надає послуги бездомним у Києві [2]. Також планували скористатись власними спостереженнями та результатами інших досліджень жебрацтва в місті [3].

У процесі опитування до цих джерел додалась інформація, отримана нами від самих бездомних, що стала основою для вибору місця інтерв'ювання. Більшість респондентів зазначила такі місця локалізації бездомних:

- безкоштовна їдальня «Стефанія», створена на базі колишнього заводу «Вулкан»;
- безкоштовна їдальня для прочан Покровського жіночого монастиря;
- їдальня Китаївського монастиря;
- їдальня для робочих у Києво-Печерській лаврі;
- їдальня Фролівського жіночого монастиря;
- місце поруч з Будинком соціального піклування, будівництво якого має бути незабаром завершено.

Взявши до уваги отриману інформацію, ми звернулись до їдальні «Стефанія» (яку, за словами респондентів, у середньому відвідувало 500-1000 осіб). Опитуючи в цьому місці, ми могли б скоротити час пошуку бездомних. Крім того, передбачалось використати приміщення їдальні для проведення групових дискусій. Проте керівництво цієї установи наш запит на проведення опитування не задовольнило (причини не пояснювались). Отже, ми змушені були продовжити пошук респондентів в інших місцях.

Релігійні установи виявились не дуже придатними для проведення опитування, бо їх відвідує, за нашими спостереженнями, незначна кількість бездомних. Окрім цього, було складно виокремити необхідних для опитування людей з-поміж решти прочан.

Додатково в пошуках респондентів ми зверталися до представництва Червоного Хреста в м. Києві та Благодійного фонду «Варнава» (опікуються малозабезпеченими), церкви біля Аскольдової могили (безкоштовні обіди для малозабезпечених), проте бажаного результату не досягли. З нами погодилась співпрацювати Асоціація психіатрів України, але за умови надання анкет їх клієнтам (особам із психічними порушеннями) для самостійного заповнення, що суперечило інструкції.

Як було встановлено, потенційними і більш реальними місцями для проведення інтерв'ю були: переходи біля станцій метро, ринки. Найдоступнішими для опитування місцями локалізації бездомних є Центральний залізничний вокзал та залізничний вокзал «Дарниця», де в основному і здійснювалось опитування, а також перехід біля станції метро «Контрактова площа».

Практика показала, що для опитування бездомних у Києві найприйнятніший час і місця такі:

- ранок (до 8.00-8.30) - переходи біля станцій метро, зали очікувань на вокзалах;
- обід - благодійні їдальні;
- день — поблизу точок прийому пляшок та макулатури та райони навколо вокзалів, привокзальних ринків, місць розливу спиртних напоїв;
- вечір (після 20.00-21.00) - переходи біля станцій метро, а також зали очікувань залізничних вокзалів та станцій.

Загалом на вулицях було проведено 27 інтерв'ю. Така кількість опитаних пояснюється тим, що в січні, зі слів працівників МВС, відбувся рейд із затримання осіб без документів. Тому, на нашу думку, більшість бездомних або були затримані, або переховувалися. Ще три інтерв'ю ми провели з клієнтами Центру соціальної адаптації для жінок, які не мають визначеного місця проживання, де на момент опитування перебувало лише шість жінок, три з яких вдень працювали. Решта 70 інтерв'ю здійснювались у приймальнику-розподільнику його працівниками згідно з отриманим нами дозволом в ГУ МВС м. Києва.

На початку опитування ми гарантували респонденту конфіденційність та анонімність його особи, а також повідомляли про право відмовитись від інтерв'ю. Всього ми отримали чотири

відмови відповісти на запитання анкети. Троє з опитуваних не вважали себе бездомними, хоча, за нашими спостереженнями, вони належали до людей, які не мають постійного місця проживання. Ще один чоловік старшого віку пояснив свою відмову болем у ногах та неспроможністю більше стояти, відповідаючи на запитання. Сісти і продовжити інтерв'ю він відмовився. Відмов, пов'язаних з недовірою до інтерв'юера та дослідження загалом, не було.

Слід зазначити, що умови для проведення опитування не відзначалися особливою комфортністю як для респондентів, так і для інтерв'юерів. Заповнення однієї анкети тривало в середньому 30 хвилин і часто відбувалось за низької температури повітря (-5...-10 °C). Також нам не було де прилаштуватися з анкетами для їх заповнення.

Щодо встановлення контакту з респондентами, то особливих труднощів не виникало. Бездомні навіть намагалися допомогти: давали поради щодо місць, часу (після 20-ї години) проведення інтерв'ю, поширювали інформацію про опитування. Відповідно, знайшовши вигідне місце, ми впродовж години могли опитати трьох респондентів, що було добрим результатом. Вибрана тактика виявилась більш ефективною з огляду на економію часу в порівнянні з самостійним пошуком бездомних на вулицях. Проте слід пам'ятати, що таке опитування може бути небезпечним через значну кількість безпритульних, які збираються довкола інтерв'юера, та пізній час.

Крім того, для нас найбільшу небезпеку становила поширеність серед опитуваних захворюваності на туберкульоз, педикульоз та дерматити. Практика показала, що під час опитування на вулиці досить важко утримувати контакт з респондентом і одночасно дотримуватись елементарних правил для запобігання зараження (розмовляти на певній відстані, відвертатись, коли респондент кашляє). Більшість опитуваних неправильно інтерпретували прагнення інтерв'юерів утримувати дистанцію, сприймаючи це як негативне ставлення до них. До того ж, під час інтерв'ю виникали складнощі, коли, окрім респондента, поряд був ще хтось із бездомних. Прагнучи зберегти конфіденційність, опитуваний стишував голос і намагався говорити на вухо, що також загрожувало здоров'ю інтерв'юера.

Ще один момент, на якому варто зупинитися,- це мотивація бездомних до участі в опитуванні. Відповідно до інструкції передбачалось, що як винагорода їм пропонуватиметься їжа. Проте такий підхід більш прийнятний під час опи-

тування людей молодшого віку, що підтверджено дослідженням ЮНІСЕФ «Діти вулиці» 1998-2000 рр. [4]. Наші респонденти не погоджувалися витратити свій час, коли їм пропонували бутерброди. На практиці ми переконалися, що грошова винагорода (щонайменше гривня) є значно дієвішою.

Наше завдання полягало також у проведенні трьох групових дискусій з бездомними Києва, що передбачало пошук приміщення та знову ж таки добір учасників.

У пошуках приміщення ми звертались до: Центру соціальної адаптації для жінок, які не мають визначеного місця проживання, благодійної їдальні «Стефанія» та приймальника-розподільника (через ГУ МВС в м. Києві). Як вже зазначалось, у «Стефанії» нам відмовили. В Головному управлінні МВС ми отримали дозвіл лише на опитування, що не передбачало безпосереднього спілкування з бездомними, які перебували в приймальнику-розподільнику. Єдина позитивна відповідь надійшла з Центру соціальної адаптації, однак із застереженням, що ми матимемо змогу працювати лише з клієнтами Центру. Оскільки це суперечило отриманій інструкції щодо складу груп, ми звернулися за консультацією до координатора проекту в Одесі. Нам дозволили відійти від бажаних характеристик учасників (статі та віку) і провести групові дискусії з клієнтами Центру.

Під час дискусії ми повинні були фотографувати, що означало неможливість забезпечення анонімності учасників. Виникла проблема, оскільки деякі члени групи категорично відмовлялися фотографуватися. Цю незгодженість ми подолали, досягнувши компромісу: фотографії робили так, щоб ці учасники не потрапляли в кадр. А от запис розмови на диктофон заперечень не викликав.

Узагальнення набутого досвіду

Звичайно, група, з якою нам довелося працювати, є досить специфічною, її вивчення потребує застосування спеціально розробленої методики, а також має спиратися на неупереджене, нестигматизуюче ставлення. Наша робота в проєкті з дослідження бездомних дозволяє надати деякі рекомендації щодо організації опитування цієї групи людей.

Насамперед на етапі планування дослідження важливо визначити, де саме передбачається збирати дані. Якщо планується робота з клієнтами державних та недержавних організацій, то слід

враховувати як характеристики бездомних, з якими вони працюють (стать, вік, можливі захворювання), так і час, необхідний на отримання дозволу від цих установ (щонайменше місяць). Це допомагає точніше визначити необхідні ресурси, а також раціонально використати наявні (насамперед час).

Під час планування групових дискусій та фокус-груп варто зважати на малу кількість приміщень, де їх можна провести (через необхідність дезинфекції як учасників, так і приміщення). Це, в свою чергу, впливає на склад груп, оскільки іноді важко дотримуватись попередньо визначених вимог.

Зовсім іншою є організація проведення вуглиного опитування.

Так, під час проведення дослідження в місцях великої локалізації бездомних (особливо це стосується вокзалів), бажано заручитись підтримкою працівників міліції. Це сприяє безпеці інтерв'юерів та виключає небажане втручання міліціонерів під час опитування.

Також слід врахувати як погодні умови (найкращий для опитування час - весна та осінь, оскільки немає різких перепадів температур), так і безпеку інтерв'юерів (обов'язковий інструктаж, робота удвох, заходи щодо профілактики туберкульозу та інших хвороб).

У пошуку респондентів найефективнішим є спостереження за ймовірними бездомними в місцях їх локалізації. Вони легко йдуть на контакт і знають, де без перешкод можна поспілкуватися. З нашого досвіду найбільш результативними місцями проведення опитування в Києві виявились Центральний та Дарницький залізничні вокзали, а також місця біля станцій метро.

Під час проведення інтерв'ю з бездомним варто стежити, щоб респондент не торкався тих самих речей, що й інтерв'юер (сумка, ручка, одяг), намагатися розмовляти на певній дистанції (наскільки це можливо), не стояти навпроти, бо бездомний може кашляти. Якщо опитуваний кашляє - попросити його відвернутись або припинити інтерв'ю. Також важливим є усвідомлення інтерв'юером власного стану здоров'я: якщо є підстави вважати, що імунітет ослаблений або є схильність до якогось захворювання, що передається повітряно-крапельним та контактним шляхом (насамперед туберкульоз), то від опитування на вулиці варто відмовитись. Бажано, щоб під час збирання даних інтерв'юер був забезпечений імуномодуляторами або імуностимулюючими препаратами (вітамінами, біологічно актив-

ними добавками тощо), а після завершення роботи мав змогу пройти медичне обстеження.

Окрім зазначених аспектів, особливу увагу також слід приділяти тісній співпраці інтерв'юерів та координаторів дослідницького проекту під час збирання даних. Це дає можливість коригувати хід роботи відповідно до нових обставин (наявність чи відсутність домовленостей з різними організаціями, виникнення непередбачуваних перешкод, необхідність перегляду плану чи інст-

рументарію дослідження тощо) і раціонально розподіляти ресурси.

У цій статті ми не представляли результатів опитування, а лише зосередилися на організаційних чинниках, які досить часто суттєво впливають на якість отриманих даних, а в деяких випадках і взагалі унеможливають проведення дослідження. Сподіваємось, що надана нами інформація допоможе розробляти та здійснювати відповідні дослідження в майбутньому.

Попередні підсумки міграційного руху населення України за 2003 р. / Державний комітет статистики.- www.ukrstat.gov.ua.

Кабаненка Н. Система підтримки та допомоги бездомним // Соціальна політика і соціальна робота.- 2003.- № 1.

Ньютсон Р. Л. Жебрацтво в Києві // Соціальна політика і соціальна робота.- 1997.- № 2, 3.

Зайцевська Т., Лукашов С. Дослідження та методичні рекомендації. Досвід проекту ЮНІСЕФ «Діти вулиці» в Україні 1997-2000 рр.- К.: ЮНІСЕФ, 2000.

Olga Banas, Manya Mykytyuk

FROM EXPERIENCE OF SURVEY AND GROUP DISCUSSIONS WITH HOMELESS PEOPLE

The article covers the experience obtained while participating in the research of homeless people in Kyiv by «Substance Abuse & AIDS Prevention Foundation». «Social & Demographic Passport of Homeless» research was initiated by Odessa Charity Fund «Way Home» and drawn in 11 Ukrainian cities. The article chronicles the data collection in Kyiv taking place from January till February 2004 which included hundred of structured interviews and three group discussions with homeless. The authors present the description of carried out work and recommendations that should be helpful while planning and conducting researches on homeless issues in Kyiv.